

6. *Петушко, Н. Е.* Библиотечная социномика: теоретико-методические аспекты / Н. Е. Петушко // Материалы Международного конгресса «Библиотека как феномен культуры» (Минск, 23–24 окт. 2013 г.) / Нац. б-ка Беларуси ; сост. А. А. Суша. – Минск, 2013. – С. 221–229.

7. *Петушко, Н. Е.* Социкономическое библиотековедение: к определению содержания / Н. Е. Петушко // Весн. Беларус. дзярж. ун-та культуры і мастацтваў. – 2012. – № 1(17). – С. 104–113.

8. *Петушко, Н. Е.* Частная методика библиотечного обслуживания: пути разработки специализированных учений / Н. Е. Петушко // Культура: открытый формат – 2014 (библиотековедение, библиографоведение и книговедение, искусствоведение, культурология, музееведение, социокультурная деятельность) : сб. науч. ст. / М-во культуры Респ. Беларусь, Белорус. гос. ун-т культуры и искусств ; сост.: Т. Н. Бабич, Ю. А. Переверзева; ред. сов.: В. Р. Языкович (председатель) [и др.] ; рец.: А. И. Жук, М. А. Можейко. – Минск, 2014. – С. 386–392.

9. Социальная работа / под общей ред. проф. В. И. Курбатова. – Ростов-н/Д : Феникс, 1999. – 576 с. – (Серия «Учебники, учебные пособия»).

10. *Шапошников, А. Е.* Библиотечная социномика как развивающаяся область знания / А. Е. Шапошников // Библиотековедение. – 2001. – № 6. – С. 61–64.

11. *Яцемирская, Р. С.* Социальная геронтология : учеб. пособие для студентов ВУЗов / Р. С. Яцемирская, И. Г. Беленькая. – М. : ВЛАДОС, 1999. – 224 с.

А. М. Пісарэнка,

*кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
прафесар кафедры беларускай філалогіі
і сусветнай літаратуры;*

В. В. Шунейка,

*старшы выкладчык кафедры беларускай
філалогіі і сусветнай літаратуры*

БАГАЦЦЕ ЛЕКСІЧНЫХ І ФРАЗЕЛАГІЧНЫХ РЭСУРСАЎ ІДЫЯСТЫЛЮ ЯНКІ СІПАКОВА

Янка Сіпакоў нарадзіўся 15 студзеня 1936 г. у вёсцы Зубрэвічы Аршанскага раёна Віцебскай вобласці. Скончыў аддзяленне журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1960), працаваў у Шклоўскай раённай газеце «Чырвоны барацьбіт», затым у часопісе «Вожык», пазней – у часопісах

«Маладосць», «Беларусь». У 2016 г., менавіта ў год юбілеяў, які аб'яўлены ў рэспубліцы Годам культуры, знакамітаму пісьменніку споўнілася б 80 гадоў. Творчая пазіцыя гэтага аўтара як пазіцыя асобы ў яго творах заўсёды відавочная: тут, магчыма, накладвае адбітак яго журналісцкая адукацыя і практыка. Тэматычна і жанрава разнастайная спадчына пісьменніка пра адно і тое ж: пра павагу да гістарычнага мінулага кожнай краіны, пра любоў да радзімы, яе краявідаў, да народа і яго мовы як аднаго цэлага (калі адну цаглінку як складнік духоўнасці дастаць з гэтай пераміды, то парушыцца і само пачуццё), пра чалавечае ў чалавеку (і ўся яго паэзія і проза пра веру ў перамогу добра, пра *добралюдзей* (неалагізм Янкі Сіпакова). Мова яго твораў вартая аналізу, вывучэння і пераймання: з аднаго боку, яна характарызуецца выверанай дакладнасцю і лагічнасцю, а з другога, выразнасцю, вобразнасцю і багаццем.

Вядома, багацце маўлення – гэта адна з найважнейшых камунікатыўных якасцей, бо праз яе праяўляюцца лексічныя, фразеалагічныя, словаўтваральныя, граматычныя і стылістычныя рэсурсы мовы. Багацце любой мовы ўявіць магчыма нават тады, калі паглядзіш вакол сябе і паспрабуеш назваць прадметы, дзеянні, іх якасці і ўласцівасці, асоб і нават абстрактныя паняцці і інш. – усё з чым / кім сутыкаешся штодзень: усё мае назвы, а часам і не адну. Значыць, наколькі разнастайны свет, наколькі развіта мысленне і жыццядзейнасць чалавека, настолькі багатая і мова. Што да маўлення кожнай канкрэтнай асобы, то маўленчае багацце праяўляецца індывідуальна і залежыць, безумоўна, ад розных фактараў: ад неабыхавага стаўлення да мовы, ад прафесіі, ад начытанасці, ад пачуццёвай гамы ва ўспрыманні свету.

Заўсёды тэксты, у якіх ужываецца цікавая, з густам падбраная тэматычная лексіка, захапляюць чытача, узбагачаюць яго слоўнікавы запас, паколькі лексічная разнастайнасць дапамагае эмацыйна і дакладна апісаць прадмет гутаркі:.. *Як прыгожа мы называем усе свае дванаццаць месяцаў! Студзень, люты, сакавік, красавік, май-травень, чэрвень, ліпень, жнівень, верасень, кастрычнік, лістапад, снежань. І як хараша яны адпавядаюць сваім назвам!*

У студзені, вядома ж, сцюдзёна. Усюды снег, мяцеліцы. І маразы – самая ж зіма ўсё-ткі! І як ні апранайся – усё роўна

холадна. А ў лютым маразы яшчэ больш люцеюць. І гэта зразумела: люты – апошні месяц зімы, а яна маразамі імкнецца зачэпіцца за зямлю...

А колькі нечаканых і ласкава-захопленых назваў напрыдумлялі сакавіку нашы прашчурцы: ён і зімабор, ён і светазар, ён і кропельнік, веснавей, пазімнік, сонцалюб, сонцабой...

Красавік – сярэдзіна вясны. Ён – увесь з процілегласцяў, кантрастаў. Месяц снегагону, вадалею, сокаруху. Яшчэ час ледзяшоў і ўжо першых нашых красак: упартага прабіснегу, ціхай сон-травы, вірлавокіх пралесак. І пушыстых, як кацяняткі, вярбовых коцікаў...

Май умайвае нашу зямлю. Гэта месяц травы. Нездарма ж яшчэ ў старажытнасці звалі яго траўнем!..

Чэрвень – самы светлы, самы спякотны, самы звонкі ад саляўінага пошчаку месяц. І чырвоны, бо чэрвень гэта – ад пладоў і ягад, якія пачынаюць спець. У чэрвені ўсё пасеянае і непасеянае пачынае імкліва расці і набірацца сіл. Цвітуць каліна, язмін, шыршына, ядловец, белая акацыя, маліна, зацвітаюць чарніцы, брусніцы, буякі, журавіны, а на лугах – канюшына, ятрышнік, незабудкі, кмен, дзьмухавец...

Мы ж свой сёмы месяц завём ліпенем. Бо ў ім якраз цвіце на Беларусі ліпа. Яе цвіценне рухомае – і квет, і пах ідзе па нашай зямлі з поўдня на поўнач з хуткасцю каля 50 кіламетраў у суткі.

І яшчэ свой ліпень мы называем макушкаю лета. Бо пры ім пачынаюць укарочвацца дні і робяцца даўжэйшымі ночы, а ў зялёных кронах з'яўляюцца першыя жоўтыя лісточкі.

Ліпень – вельмі спякотны месяц, і ў ім сама болей навальніц: рэдкі ліпеньскі дождж абыходзіцца без іх.

Калі красавік – гэта ўсмешка вясны, наша надзея, то жнівень – гэта пацалунак восені і спраўджванне тых, веснавых, надзей. Жнівень – значыць жніво.

Сеялі мы ў красавіку, садзілі ў маі і чакалі жніўня. Жнівень – наш бог. Мы цярыліва чакаем яго, бо ведаем: адно зерне стане жменямі зярнят!..

А верасень – гэта ўжо восень. Прыйшоў верасень – утаймаваў прыроду. Кветак амаль няма. Толькі настойліва цвіце верас, па назве якога мы і назвалі дзевяты свой месяц...

Кастрычнік – месяц, які атрымаў назву ад кастрыцы, што застаецца ад лёну, які мы зараз у гэты час даводзім да ладу –

тром, трэпем. Кастрычнік – апошні месяц вегетацыі раслін. Месяц, калі імжыць нудны дождж, калі здараюцца замаразкі, а то і выпадае снег. Рыхтуюцца да зімы лясныя звары. Назапашваюць харч птушкі. У рэках і азёрах у глыбокія месцы збіраецца рыба: акуні, плоткі, карпы, карасі, яршы.

А ўжо ў лістападзе вецер і дождж абтрасаюць, распранаюць усе нашы дрэвы – на іх, зусім голых, нават рэдкаму цяпер промню няма за што зачэпіцца. Дождж змагаецца са снегам, цяпло – з холадам. Світае позна, цямнее рана. Як мы кажам: «У лістападзе досвітак з прыцемкам сярод дня сустракаюцца».

Зіма... Снежань – першы месяц зімы. У гэты месяц звычайна выпадае снег. Снежань зноў апранае дрэвы. Але не ў зялёнае, а ў белае адзенне. І намятае да іх каранёў гурбы снегу. Навейвае сумёты на самыя стрэхі. І мы радуемся: «У снежні мароз і снег вышэй хаты – год будзе багаты». Дні ўвачавідкі караюць, і неўзабаве надыходзіць 21 снежня – дзень зімовага сонцастаяння, калі ноч робіцца самаю доўгаю, а дзень – самы кароткі (паводле Янкі Сіпакова).

*Відавочная вялікая колькасць слоў называе з’явы прыроды (сумёты, гурбы снегу, вецер, дождж, світае, замаразкі, досвітак, прыцемак і нш.), чым дапамагае нам уявіць характэрнае прыроды ў розны час года, найперш гэта назвы месяцаў агульнавядомыя і незвычайныя, на сённяшні дзень архаічныя. Можна сцвярджаць: разнастайны свет вакол нас, але мова багацейшая, паколькі адзін прадмет можа мець некалькі назваў: які выключны сінанімічны рад з дамінантай сакавік нам дорыць пісьменнік: сакавік – ён і **зімабор**, ён і **светазар**, ён і **кропельнік**, **веснавей**, **пазімнік**, **сонцалюб**, **сонцабой**. Каб апісаць тую ці іншую з’яву прыроды, разнастайнасць яе праяўлення, пісьменнік ужывае аднародныя члены сказа: **акуні, плоткі, карпы, карасі, яршы**; **цвітуць каліна, язмін, шыршына, ядловец, белая акацыя, маліна**, **зацвітаюць чарніцы, брусніцы, буякі, журавіны**, а на лугах – **канюшына, ятрышнік, незабудкі, кмен, дзьмухавец...***

Часам аўтары ўжываюць словы з такімі значэннямі, якія не фіксуюцца слоўнікамі, у гэтым выпадку ўзнікаюць семантычныя неалагізмы, а яны таксама ўзбагачаюць мову. Толькі чалавек з незвычайным светапоглядам-«светапозіркам» можа ўбачыць і знайсці падабенства ў дзеяннях пльці і кульгаць, ля-

таць і пляць, плясці і ісці: *Лятаюць рыбы ў вадзе, бы ў небе, – / Бяскрылы, як у сне, палёт. / І дзівіцца крылаты самалёт: / Лятаюць рыбы ў вадзе, бы ў небе; А як вернешся зноў, / я дамоў / Паплыву на праліве сноў; А вецер енчыць, а мора вые, / Кульгае лодка на два вяслы.* Аўтар пашырае семантычны аб’ём дзеясловаў, тым самым насычае мову экспрэсіяй, а творы – запамінальнымі і арыгінальнымі вобразамі. Сінанімічны рад, які ўзнікае ў выніку метафарызацыі, складаецца з кантэкстуальных сінонімаў, на маўленчым узроўні выяўляе незвычайнае аўтарскае светабачанне. Моўная разнастайнасць забяспечваецца рознымі відамі сінонімаў: кожнае з блізказначных слоў адрозніваецца адценнем значэння ці стылістычнай афарбоўкай, а магчыма тым і другім адначасова; часам сінонімы адрозніваюцца толькі гучаннем. У любым выпадку гэтыя словы дазваляюць пазбегнуць паўтораў і перадаць сэнсавыя і эмацыянальныя нюансы выказвання: *Дык які ж гэта дыспут, калі спрачаюцца нагамі? Дык які ж гэта пяроспар, калі спрачаюцца ногі з галавою, а не сэрца з сэрцам, душа з душою; Дадому вядзіце, дахаты, / Вядзіце, дні-ночы, мяне...; І для іншых / Мы напрасімы, падарэйкі, набірахі. / Таму нас абзываюць тарбяшамі / І жабракамі...; Мне блага, мне кепска, мне дрэнна... Сядзь каля мяне, пасядзі. Але ведай: мяне нельга супакойваць і суцішаць словамі, якімі ты супакойваеш і суцішаеш іншых.* Як слухна адзначае аўтар «Слоўніка сінонімаў і блізказначных слоў» М. Клышка, багацце сінонімаў у мове – паказчык яе развітасці, здольнасці перадаваць найтанчэйшыя рухі думкі, выяўляць самыя складаныя адценні паняццяў, характарыстык, паўтонаў пры апісаннях рэчаіснасці, перажыванняў чалавека: *І вось стронцыева-цэзіевае воблака ўжо не ў небе, ам на зямлі. І яно ўжо не плыве, а ляжыць. Ці, як кажуць дасведчаныя, сядзіць (Я. Сіпакоў).* Відавочны і той факт, што маўленчае багацце выяўляецца і праз кантэкстуальныя сінонімы. Словы, не маючы семантычнай блізкасці ў агульнамоўным ужытку, у пэўным кантэксце збліжаюцца, характарызуюць адно паняцце. Раскрываючы самыя нечаканыя аўтарскія асацыяцыі, такія рады слоў дэманструюць разнастайнасць маўлення канкрэтнай асобы (у дадзеным выпадку аўтара).

Лексічныя неалагізмы таксама з’яўляюцца сродкам узбагачэння мовы, аднак толькі ў тым выпадку, калі не парушаюць

чысціні маўлення (нагадаем, яны не павінны парушаць мілагучнасць мовы, а само новае слова павінна адлюстроўваць змест паняцця). Неалагізмы мастацкага маўлення амаль заўсёды вобразныя; што да ідыястылю Янкі Сіпакова, то яму ўласціва ўжыванне складаных слоў, незвычайных па форме і змесце: *Чорная была. Чарнобыль. / Чорны баль. Чарнобаль. / Чорная бель. Чарнобель. / Чорны боль. Чарноболь; Усе з ласкадаўцаў, абаронцаў, карміцеляў пераўтварыліся ў забойцаў; Яны знойдуць, вымілююць сваю сям'ю, пабудуюць кааператыўную кватэру, народзяць свайго сына, якога таксама назавуць даўне-беларускім імем – Ясень, і будуць яго выхоўваць самі; ... і далоні ўпруцца ў вечнахалодныя, вечнашэрыя, вечнавечныя, такія шурпатыя шчокі гор; ...як на маім аршанска-прыхарашанскім лузе; Чорнае між летняй зеляніны рукасукастае дрэва – сведка апошняй вайны.*

Узбагаціць маўленне магчыма з дапамогай фразеалагічных сродкаў мовы. Ужыты фраземы з акзіянальнай ці ўзуальнай функцыяй, яны заўсёды надаюць тэксту тое непаўторнае гучанне, якое выяўляе моўнае пачуццё меры аўтара, ацэнку прадмета гутаркі: *І пальцы адчуюць палёжку – / Нібыта звалю з плеч гару; О дзіва дзіўнае! Зноў дрэва прыжылося, / І стала яшчэ больш прыгожым; Бо лес беражэ беражоных – / За сло-дыч плаціцьмець крывёй; Злуюцца мяшчане: – І што яму трэба? / Навошта ён прэцца адзін на ражон? / Ёсць жа і хлеб у нас, і да хлеба... / Чаго ж так яшчэ дамагаецца ён?!.; Будзеш жыць, Яношык, / Між сваіх славакаў / Сто вякоў, а можа, / Нават з добрым гакам!; І скакухі – дайце веры! – / Нібы ў суме мокнуць; Усюды чакалі дажджу... І ён недзе пад абед, нарэшце, зашумеў... потым чохнуў як з вядра; Ну, добра, у светлай будучыні ўсё будзе. Але ж і на кірмаш з голымі рукамі не едуць.*

Валоданне афарызмамі як ўстойлівымі адзінкамі маўлення сведчыць пра адукаванасць асобы, асэнсаванасць сітуацыі (пры выкарыстанні ўстойлівых моўных адзінак нельга парушаць маўленчы этыкет, павінна ўлічвацца як іх семантыка, так і стылістычная афарбоўка). Думаецца, што ў першую чаргу трэба ведаць трапнасць, выразнасць менавіта роднага слова, тым больш што да крылатых выразаў ці выразаў, якія могуць прэтэндаваць на паўтаральнасць дзякуючы зместу, у беларускай

літаратуры даволі шмат: *Безвыходнасць – гэта імгненне. Жыццё – гэта вечнасць; Надзея – прыгожая жанчына, але да мяне яна адносіцца непрыгожа; Не дай бог Вам дажыць да такога, калі сябра Вам ворагам стане; Геніяльнасць патрабуе адзіноты, бо адзінота – чорны хлеб геніяў; Ці можа мінулае забіваць будучыню; Табе атруту дасць мудрэц – атруту гэту выпі. / Табе нягоднік лекі дасць – ты не прымай тых лекаў; Чужыя дзеці становяцца сваімі, калі ты любіш таго, хто нарадзіў іх.*

Устойлівыя выразы ў кантэксце эсэ могуць надаваць зместу дакладнасць, пераканаўчасць, а праз багацце звычайў, народных прыкмет, шматвяковых назіранняў чалавека ўсё ж рэалізуецца адначасова і багацце маўлення: *На Тадору, 24 верасня, лета заканчваецца; Гусі ляцяць – зімачку на хвасце цягнуць. У дзень Лукі журавы выносяць ад нас цеплыню. А да Малой Прачыстай, якая звалася ў нас Багачом, бо на гэты дзень ужо можна было бачыць, што падарыла селяніну ніва, усе стамляліся: Да Багача баба рабача, на Багачы – хоць ногі валачы; і пра іншыя, напрыклад, асеннія святы таксама выяўляем рытмізаваныя, часам рыфмаваныя выразы-прыкметы: **Святы Змітры – людзі хітры, чаны параць, ніва вараць, сыноў жэняць, дачок замуж аддаюць; Міхайла – усім святам запіхайла. Пасля Міхайла няма святкаў – да Раства; да Міколы няма зімы ніколі; Варвара моціць, Саўка цвікі вострыць, А Мікола прыбівае; На Ганкі сядайце ў санкі.***

Багацце лексічных і фразеалагічных сродкаў ідыястылю праяўляецца праз прадуктыўнае ўжыванне разнастайнай тэматычнай лексікі, аўтарскія неалагізмы, багатыя сінанімічныя рады, у тым ліку тыя, кампанентамі якіх з’яўляюцца кантэкстуальныя сінонімы, праз уласнафраземы і тыя выразы з глыбокім зместам, якія пры адпаведнай «крылатасці» (паўтаральнасці носьбітамі мовы) могуць стаць афарызмамі.